

Ilustracja A.8. Prowincje górno- i dolnośląska w 1942 r. (źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, Zbiór kartograficzny, Provinzen Nieder- und Oberschlesien, 1942).

W 1922 roku historyczny Górny Śląsk należał zatem do trzech państw narodowych: Rzeszy Niemieckiej (prowincja górnośląska), Polski (województwo śląskie) i Czechosłowacji (kraj śląski, zmniejszony o wschodnią część Śląska Cieszyńskiego, za to powiększony o Kraik Hulczyński). Z tych trzech obszarów, obejmujących historyczny Górny Śląsk, jako pierwszy został zlikwidowany Śląsk Czeski – przez połączenie z Morawami w 1928 roku, nosząc odtąd nazwę „Kraj Morawsko-Śląski”. W 1949 roku wprowadzono w Czechosłowacji

nową strukturę okręgowo-powiatową, likwidując kraje. Polska część Górnego Śląska powiększyła się na terenie Śląska Cieszyńskiego po układzie monachijskim z 1938 roku kosztem Czechosłowacji, ponieważ przez militarne zajęcie Zaolzia Polska była w stanie zjednoczyć prawie całe byłe księstwo cieszyńskie. Upadek państwa polskiego we wrześniu 1939 roku, po agresji niemieckiej, oznaczał także kres polskiego województwa śląskiego. Obszar tego województwa przyłączono wraz z częściami sąsiednich województw krakowskiego i kieleckiego, jako rejen-

cję katowicką, do prowincji śląskiej, utworzonej w 1938 roku z dotychczasowych prowincji górno- i dolnośląskiej. 1 kwietnia 1941 roku utworzono ponownie odrębną prowincję górnośląską z siedzibą w Katowicach, składającą się ze starej rejencji opolskiej i utworzonej pod koniec 1939 roku rejencji katowickiej.

Podobnie jak w przypadku granic administracyjnych, przesuujących się ciągle od XVIII wieku, także w języku ogólnym można stwierdzić znaczny zamęt. Jeszcze na początku XIX wieku historycy, pisarze i publicyści, jak Józef Piotr Lompa, pracujący przez długi czas jako nauczyciel w szkole powszechnej w powiecie lublinieckim, używali określeń „Śląsk” dla całego Śląska, a „Górny Śląsk” dla Górnego Śląska. Jednak już w połowie stulecia można zauważyć, że pojęcie „Górny Śląsk” koncentrowało się coraz bardziej na wschodniej części regionu z okręgiem przemysłowym, podczas gdy dla określenia zachodnich części zaczęła pojawiać się również nazwa „Śląsk”. Pod koniec XIX wieku także tutaj nazwy „Górny Śląsk” i „górnośląski” zostały stopniowo wyparte z ogólnego języka. Nieprzypadkowo trzy powstania polskie na Górnym Śląsku w latach 1919-1921 znane są jako „powstania śląskie”, plebiscyt górnośląski jako „plebiscyt śląski”, a powstałe po pierwszej wojnie województwo śląskie otrzymało – w konsekwencji tego rozwoju, jednak wbrew całemu rozwojowi historycznemu – nazwę całego regionu: Śląsk. Dołączyły do tego nie tylko instytucje i urzędy państwowe, ale także ośrodki kultury i organizacje.

W wyniku podziału Górnego Śląska w 1922 roku pojawiły się również potoczne formy nazewnictwa: przykładowo niemiecka prowincja górnośląska mogła być określana w języku niemieckim jako *West-Oberschlesien*

Ilustracja A.9. Mapa Rzeczypospolitej Polskiej z 1934 r. (źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, Zbiór kartograficzny, Rzeczpospolita Polska, 1934).

(Zachodni Górny Śląsk), a w języku polskim – od nazwy stolicy – jako Śląsk Opolski lub Opolszczyzna. W publicystyce i wypowiedziach polityków niemieckich w okresie dwudziestolecia międzywojennego rzadko z kolei używano nazwy oficjalnej dla polskiej części Górnego Śląska – województwo śląskie/*Woiwodschaft Schlesiens*, a najczęściej – *Ost-Oberschlesien* (Wschodni Górny Śląsk), ewentualnie *Polnisches Ost-Oberschlesien* (Polski Wschodni Górny Śląsk).

Także w języku czeskim można zauważyć wiele nowych określeń, rezygnujących coraz częściej z odniesień do historycznej nazwy „Górny Śląsk”. Zarówno u ludności polskiej, jak i czeskiej spowodowało to, że świadomość o wspólnocie historycznej ziem górnośląskich słabła coraz bardziej na rzecz nowych tożsamości regionalnych. Odpowiada temu w językach czeskim i polskim częste posługiwanie się takimi pojęciami jak „Śląsk Opawski” lub „Śląsk Cieszyński”. Jednak z drugiej strony – i to przyczynia się znacznie do powstania pewnych niejasności – wyż-

Ilustracja A.10. Uniwersytet Śląski w Katowicach, budynek Rektoratu (źródło: Uniwersytet Śląski w Katowicach, Dział Promocji).

sze szkoły w historycznie górnośląskich Katowicach i Opawie noszą w swej nazwie przymiotnik „śląski” (Uniwersytet Śląski, *Slezská universita*).

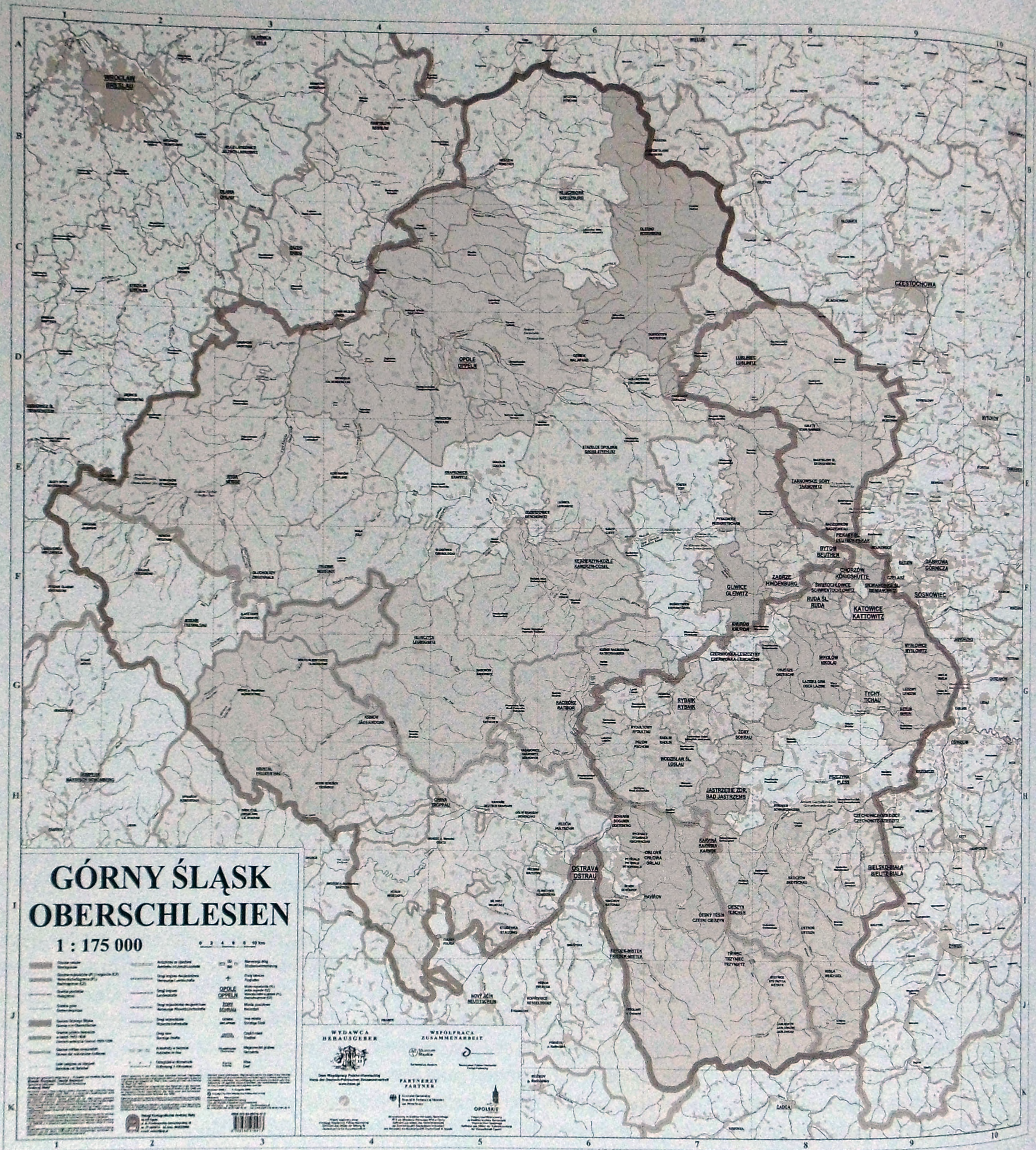
Podobnie jak po pierwszej, także po II wojnie światowej doszło na Górnym Śląsku do zmian wewnętrznych i zewnętrznych granic, przy czym wszystkie decyzje dotyczyły siłą rzeczy jedynie Polski i Czechosłowacji. Pojedyncze decyzje z okresu wojny zachowały się, inne zmieniono. W Polsce powojennej stare województwo śląskie, były niemiecki Śląsk Opolski i Zagłębie Dąbrowskie zostały najpierw połączone w województwo śląskie („śląsko-dąbrowskie”) z siedzibą w Katowicach. Kraik Hulczyński i Zaolzie przekazano już przedtem Czechosłowacji. W ramach ostatecznego podziału administracyjnego w Polsce w 1950 roku określenie Śląsk znikło, a obszar województwa śląskiego rozdzielono na województwa opolskie i katowickie. To pierwsze obejmowało 14 powiatów – z tego 2 z województwa dolnośląskiego (brzeski i namysłowski) i 12 z dawnego województwa śląskiego (głubczycki, grodkowski, kluczborski, kozielski, krapkowicki, niemodliński, nyski, oleski, opolski, prudnicki, raciborski i strzelecki) oraz cztery miasta wydzielone (Opole, Brzeg, Nysa i Racibórz). Województwo katowickie składało się z 14 powiatów (będziński,

Ilustracja A.11. Uniwersytet Śląski w Opawie (*Slezská universita v Opavě*) (źródło: *Slezská universita v Opavě*).

bielski, cieszyński, częstochowski, gliwicki, kłobucki, lubliniecki, myszkowski, pszczyński, rybnicki, tarnogórski, tyski, wodzisławski i zawierciański) i 19 miast wydzielonych (Katowice, Będzin, Bielsko-Biała, Bytom, Chorzów, Cieszyn, Czeladź, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Mysłowice, Ruda Śląska, Rybnik, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze i Zawiercie). Do województwa katowickiego przyłączono niemieszczące się w historycznych granicach Górnego Śląska obszary z byłego zaboru rosyjskiego (miasta: Będzin, Czeladź, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Zawiercie i powiaty ziemskie: będziński, częstochowski, kłobucki, myszkowski, zawierciański), a także z byłego zaboru austriackiego małopolski powiat Biała Krakowska. Kolejna reforma administracyjna z 1975 roku (obowiązująca do 1998 roku) doprowadziła do jeszcze większego poszatkania historycznej górnośląskiej dzielnicy. Utworzono wówczas aż 4 województwa: bielskie (3,7 tys. km²), katowickie (6,7 tys. km²), opolskie (8,5 tys. km²) oraz częstochowskie (znalazł się w nim dawny powiat oleski).

W Czechosłowacji po II wojnie światowej wszystkie powiaty przedwojennego Śląska czechosłowackiego w latach 1945-1948 należały do Regio-

Ilustracja A.12. Historyczny obszar Górnego Śląska na współczesnej mapie, 2009 r. (źródło: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach, mapa opracowana przez Marcina Kordeckiego i Dawida Smolorza, Gliwice 2009).

nu Morawsko-ostrowskiego ze stolicą w Brnie, której ekspozytura powstała w 1945 roku w Ostrawie (*Slezská expozitura země Moravskoslezské*). Liczba mieszkańców czechosłowackiego Śląska sięgała wówczas 876 tys. W latach 1949-1960 nastąpił podział „śląskich powiatów” w Czechosłowacji pomiędzy Kraj Olomuniecki (*Olomoucký Kraj*), gdzie znalazły się tylko dwa z nich (Bruntál, Jeseník), oraz Kraj Ostrawski (*Ostravský Kraj*), w którym znalazła się większość pozostałych. Po kolejnej reformie w 1960 roku na powrót, tak jak miało to miejsce już przed wojną, cały dawny Śląsk czechosłowacki znalazł się w granicach nowego Kraju Północnomorawskiego (*Severomoravský Kraj*), w którym całkowicie zakłócono historyczne granice śląskich powiatów. Współcześnie, po zmianach, jakie nastąpiły w latach 90. ubiegłego wieku, dawny Śląsk czechosłowacki tworzy większość odrębnego Kraju Morawkośląskiego (*Moravskoslezský Kraj*).

W dniu dzisiejszym nazwa Górny Śląsk wiąże się – przy uwzględnieniu przynależności politycznych i podziału administracyjnego – przede wszystkim z polskim województwem opolskim i częścią województwa śląskiego oraz czeską częścią Śląska.

Podsumowanie

Historyczne pojęcie przestrzeni, jaką jest Górny Śląsk, nie jest tylko wymyśloną tradycją, ani potocznym zwrotem. Bazuje, jak pokazały powyższe wywody, na cechach szczególnych powstałych w średniowieczu, które w równym stopniu wzmacniały tożsamość, jak i odmiennosc. Stworzyły one szczególne poczucie wspólnoty, które z kolei tworzyło struktury, i umożliwiły odgraniczenie od terytoriów leżących na zewnątrz tak rozumianego regionu. Z samej geografii oczywiście nie można wywodzić i uzasadniać pojęcia regionu

historycznego, który przez wieki uległ wielorakim przemianom. To, co w pojedynczym przypadku rozumiano pod pojęciem „Górny Śląsk”, lub co ludzie odczuwali jako typowo górnośląskie, było w różnych czasach zawsze czymś innym. Tak samo jak można stwierdzić niekiedy koniunkturę na rozumienie terytorialne tego pojęcia, tak samo używanie go mogło osłabiać się, lub całkiem zniknąć na pewien czas z języka ogólnego. Dochodził do tego aspekt państwowy, pokazujący, że w pojęciach przestrzeni historycznej trwałą rolę odgrywa zawsze siła polityczna. Górny Śląsk jest dobrym przykładem regionu pogranicza, będącego w strefie spornej kilku mocarstw, które wysuwały wobec swych sąsiadów postulaty terytorialne i uprawiały także odpowiednią „politykę terminologiczną” – niekiedy przez pomijanie pojęcia „Górny Śląsk”, kiedy chciano podkreślić mentalnie integrację nowych nabytków, lub odwrotnie, przez trzymanie się starszych określeń regionu, chociaż pewne tereny nie należały już w ogóle do obszaru dawnej władzy.

Dynamika pojmowania przestrzeni historycznej doprowadziła do zauważalnego dzisiaj zarówno w Polsce, jak i w Niemczech renesansu historycznego pojęcia „Górny Śląsk”. Chociaż nie jest jasne w pojedynczych przypadkach, do czego nazwa ta dokładnie się odnosi, pojawia się ona jednak po 1990 roku coraz częściej w określeniach stowarzyszeń, organizacji, tytułach audycji telewizyjnych i w prasie codziennej. Również kościelny podział terytorialny, który zawsze bardziej niż świecki uwzględniał granice historyczne, nie mógł tego uniknąć, kiedy w 1992 roku stworzono nową metropolię o nazwie „metropolia górnośląska” (z diecezjami: katowicką, gliwicką i opolską).

Prezentowana wspólna publikacja zawdzięcza więc swe powstanie także nowemu zainteresowaniu w Polsce, Niemczech i Czechach dziejami

górnośląskiego regionu historycznego. Odzwierciedlają one wiele konfliktów ponadregionalnych, jednak są w stanie przedstawić nie mniejszą liczbę czynników będących w stanie współtworzyć może przyszlą, europejską tożsamość historyczną.

Różne spojrzenia na Górny Śląsk w historiografii wymagały od autora sięgnięcia do wyników badań wielu pokoleń historyków z różnych krajów. Poniżej zamieszczono najważniejsze z wykorzystanych opracowań.

Wybór literatury

Bahlcke Joachim, Raumbeziehungen und Raumvorstellungen. Zur politischen Verortung Schlesiens im östlichen Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert, w: Adel in Schlesien, t. 2: Repertorium: Forschungsperspektiven – Quellenkunde – Bibliographie, (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 37), red. tenże, Wojciech Mrozowicz, München 2010, s. 17-36.

Bahlcke Joachim, Die tschechische Geschichtsschreibung über Schlesien. Von Palacký bis zum Zusammenbruch des kommunistischen Systems, w: Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3 (1995), s. 189-213.

Bandtkie Jerzy Samuel, Wiadomości o języku polskim w Śląsku i o polskich Ślązakach, Wrocław 1952 (Orbis Polonicus 1).

Barciak Antoni, Tytulatura książąt opolskich – potomków i następców Mieszka, zwanego Laskonogim, w: Sacra silentii provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202-2002), (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku 27), red. Anna Podbóg-Lenartowicz, Opole 2003, s. 101-106.

Bobkova Lenka, Biskupstwo wrocławskie i jego powiązania z Koroną Czeską (1327-1742), w: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 56 (2001), s. 92-99.

Bogacz Teresa, Wiedza geograficzna o Śląsku w dobie odrodzenia, Wrocław i in. 1990.